

Pogovor

»Traćenje duha u moru sramote« - tim je riječima bila popraćena jedna druga djelatnost, no te bi se riječi mogle primijeniti na svaki velik i naporan pothvat koji neslavno propadne — poput britanskih nastojanja u jugoistočnoj Evropi, u razdoblju od 1939. do 1945. godine.

Ali čak ako i zaključimo da se je sve to naposljetku bilo ipak samo neslavno šepRTLjarenje, nemamo mnogo razloga stidjeti se. Istina je da su Britanci 1941. godine na Jugoslavene nemilosrdno vršili pritisak da uđu u rat. Htjeli su međutim i Tursku gurnuti u rat, no Turci su se tome jednodušno usprotivili, pa su se lako odrvali britanskome pritisku. U Jugoslaviji, naprotiv, takve jednodušnosti nije bilo, i baš je to Britance poticalo da vrše pritisak; k tome, puč od 27. ožujka pripremili su i izveli srpski zavjerenici a ne Britanci; u rat je pak Jugoslaviju konačno uvukao Hitleriane Britanija. U proljeće 1941. godine Hitler doduše kao da je kanio ostaviti Jugoslaviju na miru, no Britanci su — vjerojatno s pravom — držali kako će on naposljetku naći način da Jugoslavene ipak uključi u njemački ratni napor.

Britanci nisu izazvali građanski rat ni u Grčkoj, ni u Jugoslaviji, ni u Albaniji. Oni su poduprli komuniste, ali bi pokreti otpora pod vodstvom komunista opstojali i da nije bilo britanske pomoći, te je gotovo sigurno da bi bili uništili sve suparničke pokrete. Grčka je najsporniji slučaj; ali je Woodhouse, koji to najbolje može znati, zapisao kako bi Britanci, da za vrijeme okupacije nisu otišli u Grčku, bili time zapravo prepustili pobjedu grčkoj komunističkoj partiji.¹

Istina je i to da su Britanci radi strategijskoga zavaravanja održavali vođe osovinskih saletita u uvjerenju kako anglo-američke vojne snage mogu intervenirati u jugoistočnoj Evropi, iako takve operacije nisu bile izvedive; za te bi države bilo možda bolje da su im Britanci prije i jasnije kazali kako je na njima da sklope mir s Rusijom i kako im Britanija u tome ne može mnogo pomoći. S druge pak strane, Britanci ni sami nisu bili svjesni koliko su bespomoćni - budući da je Crvena armija napredovala prema zapadu, a Staljin čvrsto odlučio da uspostavi sovjetski politički monopol na svim poručjima što ih Crvena armija zauzme. Zbog toga što nisu shvatili što Staljin hoće, Britanci su se mogli predbaciti da su bili naivni, nerazboriti, pa i umišljeni. No pribojazan da bi se Sovjeti i Nijemci mogli ponovno sporazumjeti snažno su poticali Britance da se zavaravaju i da zanemare znakove opasnosti.

¹ Auty and Clogg, edit., *British Policy Towards Wartime Resistance in Yugoslavia and Greece*.

Britanci su se uzdali da će u zemljama uz sovjetsku granicu prevagnuti doduše razlog sigurnosti Sovjetskoga Saveza, no da će u tim zemljama ipak doći do izvjesne podjele utjecaja između Britanaca i Sovjeta i, tome sukladno, do podjele vlasti između liberala i ljevice, između seljačkih stranaka, socijaldemokrata i komunista. Ispostavilo se kako je ta nada bila puka tlapnja, no nije bila sramotna.

A ne stoji ni to da su britanski ciljevi bili posve negativni: ponajprije poraziti Njemačku, potom suzdržati Ruse. Stručni savjetnici i propagandisti uvelike su raspravljali o pozitivnim i o konstruktivnim političkim ciljevima; iako su nadasve željeli očuvati slobodu djelovanja, o takvim su ciljevima povremeno raspravljali i političari. Potanko su razrađene preporuke za poslijeratne granice, pravednije od onih nakon rata 1914-1918; te su preporuke predviđale i autonomiju Transilvanije, te manje ispravke Trianonskoga ugovora. Predviđanje konfederacija težilo je doduše tome da stvori bedem protiv Rusije, ali je iskreno težilo i konstruktivnijemu cilju: da premosti naime razorno suparništvo tamošnjih naroda i privredno - no štetne posljedice rascjepkanosti jugoistočne Evrope na sitne države - nesposobne za život.

Na društvenome polju Britanci nisu zastupali samo postojeći poredak. Stručni su savjetnici temeljito proučavali položaj siromašnih, nedovoljno zaposlenih i nedovoljno izobraženih širokih seljačkih slojeva u zemljama jugoistočne Evrope, te su zaključili kako je nužno provesti agrarnu reformu i, k tome, seljaštvo potpomoći zajmovima, privikavanjem na nove načine obradbe zemljišta i postupnom industrijalizacijom. Godine 1942. održana je u Londonu, pod okriljem profesora R. W. Seton-Watsona, mala neslužbena »seljačka konferencija«, što ju je Foreign Office (prilično nervozno) odobrio. Na konferenciji su sudjelovali pripadnici seljačkih stranaka iz zemalja jugoistočne Evrope koji su bili u izgnanstvu, a svrha joj je bila planiranje boljeg poslijeratnog svijeta, u kojemu bi te stranke bile aktivnije i korisnije no što su bile u prošlosti. No ta se inicijativa rasplinula jer su Rusi nekim sudionicima dali na znanje kako je ne odobravaju: oni su seljačke stranke - koje su zbog stupnja privrednoga razvoja jugoistočne Evrope bile naravni zastupnik većine pučanstva - smatrali svojim vjerojatno najvećim potencijalnim neprijateljem i ozbiljnijom prijetnjom uspostavljanju sovjetskoga nadzora od brojčano slabih socijaldemokratskih stranaka.

Osim u Grčkoj, britansko planiranje političke i privredne budućnosti poslijeratnoga svijeta nije imalo utjecaja u zemljama jugoistočne Evrope. O sebi Britanci mogu jedino tvrditi da su pridonijeli porazu hitlerovske Njemačke (taj se doprinos doduše ne može točno odvagati i usporediti). Sa stajališta ekonomičnosti britanskoga vojnog angažiranja očito je, čini se, da su uz mali utrošak **svojih snaga** postigli **koristan učinak**: vezivali su njemačke ljudske i materijalne snage (taj zaključak stoji, iako su u ono doba Britanci podosta precjenjivali broj njemačkih divizija što su bile prikovane u jugoistočnoj Evropi). BLOs, a i ostalo britansko osoblje koje je od 1941. do 1945. godine izaslano na to područje, bili su izloženi velikim opasnostima i pretrpjeli su razmjerno teške gubitke; no ipak su ti gubici, u usporedbi s ukupnim vojnim gubicima, zaista maleni. Najveći pak dio materijalnoga utroška otpada na opskrbljivanje Titovih snaga: tim je snagama od ljeta 1943. do 1945. godine pomorskim i zračnim putem otpremljeno nešto manje od 80 000 tona oružja i raznoga drugog materi-

jala.¹ A o optužbi da su Britanci nemilosrdno žrtvovali tuđe živote valja i reći, da je u Jugoslaviji doista izginulo strahovito mnogo ljudi. Valja, uostalom, reći i to da bi se partizani bili nastavili nisu potpomogli.

Britanci stoga nemaju mnogo razloga da se stide: imaju, naprotiv, više razloga da osjete skromno zadovoljstvo kako su u jugoistočnoj Evropi ponešto pridoflijeli pobjedi u drugome svjetskom ratu - iako za to nisu ništa dobili.

¹ W. J. M. M. E. B-ovoj.

Bilješke

Napomena o vrelima.

Glavna su vrela građe za ovu knjigu bile isprave Foreign Officea, Kabineta i načelnika štabova, te nešto izvještaja i dopisivanja SOE - koliko je od te dokumentacije zasad javnosti dostupno u britanskome Državnom arhivu. Ova se knjiga poziva stoga pretežno na te izvore. Poslužila sam se i službenim ratnim povijestima, kao i objavljenim zapisima osoba koje su sudjelovale u događajima - od Churchilla i feldmaršala lorda Wilsona do britanskih oficira za vezu *Ai* zemljama jugoistočne Evrope i jugoslovenskih partizana, poput Milovana Đilasa, Svetozara Vukmanovića-Tempe

i Vladimira Dedijera; nastojala se sam obavijestiti i o gledištima druge strane, pa sam zavrila i u relevantne službene komunističke prikaze do kojih sam mogla doći.

Osobito mi je koristilo što su mi pomogle osobe koje su ovako ili onako sudjelovale u zbivanjima o kojima raspravljam. George Taylor i Bickham Sweet-Escott, koji su bili na središnjim upravnim položajima u SOE (još od doba kad se nazivao Odsjek D), veoma su mi susretljivo priopćili svoja sjećanja, a George Taylor mi je stavio na raspolaganje i dokumentaciju koju je imao, uz ostalo i izvještaj Piriea o Grčkoj; u bilješkama taj izvor navodim pod oznakom »G. T. papers«; ostale obavijesti koje mi je dao navodim pod oznakom »G. T. E. B.-ovoj«. U pogledu zbivanja u Rumunjskoj izvanredno mi je pomogao Ivor Porter: taj izvor navodim pod oznakom »I. P.«. Profesor W. J. M. Mackenzie, pisac službene no neobjavljene povijesti SOE, veoma mi je susretljivo objasnio nejasne dogodovštine i poteškoće te organizacije: navodim ga pod oznakom »W. J. M. M.«. Dužna sam posebno spomenuti dra Laszla Veressa, koji **mi** je pružio obavijesti iz prve ruke o zbivanjima u Mađarskoj i o onome što je osobno proživio 1943–1944. godine: navodim ga pod oznakom »Veress« (valja ga razlikovati od generala L. Veressa de Dalnoka, koji mi je također veoma ljubazno dao izvjesne putokaze na temelju svojih sjećanja: u knjizi se i na njega pozivam).

Ostale osobe koje su me informirale na temelju svojih sjećanja navodim u bilješkama pod punim imenom. Spomenula sam ih u predgovoru i zahvalila sam im se.

Dužna sam zahvaliti se i Rt. Hon. Anthonyju Crosslandu, članu parlamenta, koji me je ovlastio da se poslužim građom iz Daltonovih isprava, što su sad u knjižnici londonske School of Economics; to vrelo navodim pod oznakom »Dalton papers«.

Napomena redakcije:

*U našem izdanju u bilješkama smo citirali samo najvažnije izvore i autore te glavne ličnosti na koje se autorica poziva i spominje ih, a ispu-
stili smo veoma brojne izvore FO i druge koje je autorica navela na kraju
knjige i na koje se poziva u svojem tekstu.*

O d a b r a n a b i b l i o g r a f i j a

Općenito

- Auty, Phylis i Richard Clogg (urednici), *British Policy towards Resistance in Yugoslavia and Greece* (Macmillan, 1975).
- Churchill, Winston S., *The Second World War*, svezak III, V, VI (Cassell, 1948-54).
- Dalton, Hugh, *The Fateful Years* (Frederick Muller, 1957).
- Dalton Papers (čuvaju se u biblioteci London School of Economics).
- Dilkes, David *The Diaries of Sir Alexander Cadogan 1938-1945* (Cassell, 1971).
- Documents of German Foreign Policy*, Series D, svezak XI (H. M. S. O., 1956).
- Eden, Anthony (Earl of Avon), *Memoirs: The Reckoning* (Cassell, 1965).
- History of the Second World War*: Sir Llewellyn Woodward, *British Foreign Policy in the Second World War*, svezak II i III (H. M. S. O., 1971).
- Howard, Michael, *Grand Strategy*, svezak IV (H. M. S. O., 1972.).
 - Ehrman, John, *Grand Strategy*, svezak V (H. M. S. O., 1956).
 - Medlicott, W. N., *The Economic Blockade* (H. M. S. O., 1952).
- Howard, Michael, *The Mediterranean Strategy in the Second World War* (Weidenfeld in Nicolson, 1968).
- Nazi-Soviet Relations* (Washington: Department of State, 1948).
- Scton-Watson, Hugh, *The East European Revolution* (Methuen, 1955, dopunjeno izdanje, 1957).
- Sweet-Escott, Bickham, *Baker Street Irregular* (Methuen, 1965).
- Van Creveld, Martin, *Hitler's Strategy 1940-1941 - The Balkan Clue* (Cambridge University Press, 1973).

Albanija

- Amery, Julian, *Approach March* (Hutchinson, 1973).
- *Sons of the Eagle* (Macmillan, 1948).
- Davies »Trotsky«, *Illirian Adventure* (Bodley Head, 1952).
- Dedier, Vladimir, *Jugoslavensko-Albanski odnosi, 1939-1948* (Beograd, Borba, 1949)-
- Histoire du Parti du Travail d'Albanie* (Tirana: Institut des Etudes Marxistes-Leninistes, 1971).
- Vukmanović-Tempo, Svetozar, *Revolucija koja teče-Memoari* (Beograd-Komunist 1971).

Bugarska

- Bulgarska Komunističeska Partija, *Istoria Bulgarskoj Komunističkoj Partiji* (Moskva: Državno izdavačko poduzeće političke literature, 1960).

Kiosev, Dino G., *Borbite na Makedonskija Narod za osvoboždenije* (Sofija: Narodna Prosveta, 1950).
Rendel, Sir George, *The Sword and the Olive* (John Murray, 1957).

Grčka

Hamson, Denys, *We fell among Greeks* (Cape, 1946).
Kousoulas, D. George, *Revolution and Defeat, the Story of the Greek Communist Party* (Oxford University Press, 1965).
Leeper, Sir Reginald, *When Greek meets Greek* (Chatto and Windus, 1950).
McNeill, William H., *The Greek Dilemma* (Gollancz, 1947).
Myers, E. C. W., *Greek Entanglement* (Rupert Hart-Davis, 1955).
Woodhouse, C. M., *Apple of Discord* (Hutchinson, 1948).

Jugoslavija

Auty, Phylis, *Tito* (Longman, 1970).
Clissold, Stephen, *Whirlwind* (Cresset Press, 1949).
Davidson, Basil, *Partisan Picture* (Bedford Books, 1946).
Deakin, F. W., *The Embattled Mountain* (Oxford University Press, 1971).
Dedier, Vladimir, *Tito Speaks* (Weidenfeld and Nicolson, 1953).
- *With Tito through the War* (Alexander Hamilton, 1951).
Hoptner, J. B., *Yugoslavia iti Crisis, 1934-1941* (Columbia Universitety Press, 1962).
Maček, Vlatko, *In the Struggle for Freedom* (New York: Robert Spellman and Sons, 1957).
Maclean, Fitzroy, *Eastern Aproach* (Cape, 1949).
- *Disputed Barricade* (Cape, 1957).
Pavlowitch, Stevan K., *Yugoslavia* (Bonn, 1971).
Peter II, kralj, *A King's Heritage* (Cassel, 1955).
Pribičević, Svetozar, *La dictature du Roi Alexander* (Pierre Bossuet 1933).
Roberts, Walter R., *Tito, Mihailović and the Allies 1941-1945* (Rutgers University Press, 1973).
Rootham, Jasper, *Miss Fire* (Chatto, 1946).
Vukmanović-Tempo, Svetozar, *Revolucija koja teče - Memoari* (Beograd: Komunist, 1971).

Mađarska

Macartney, C. A., *October Fifteenth*, svezak I i II (Edinburgh, 1961).
Szinai, Miklos and László Szucs (pripremili), *The Confidential Papers of Admiral Horthy* (Budapest: Corvina Press, 1965).

Makedonija

Andonovski, Hristo, *Vistinata za Egejska Makedonia* (Skopje: Mislá, 1971).
Arhiv na Makedonia, *Dokument na učestvoto na Makedonskiot narod od Egejskiot del na Makedonia vo antifašistikata vojna 1941-1945. godina* (Skopje, 1971).
Barker, Elisabeth, *Macedonia - its Place in Balkan Power Politics* (Royal Institute of International Affairs, 1950).
Casule, Vangia (urednik), *From Recognition to Repudiation (Bulgarian Attitudes on the Macedonia Question)* (Skopje: Kultura, 1972).

Kiosev Dino G., *Borbite na makedonskija narod za osvoboidenie* (Skopje: Kultura, 197z).

Kofos, Evangelos, *Nationalism and Commism in Macedonia* (Salonika: Institute for Balkan Studies, 1964).

Palmer, Stephen E., Jr. i Robert R. King, *Yugoslav Communism and the Macedonian Question* (Archon Books, 1971).

Vukmanović-Tempo, Svetozar, *Revolucija koja teče - Memoari* (Beograd: Komunist, 1974).

Mitrev, Dimitar, *La Macedonie Virine* (Skopje, 1962).

Rumunjska

Anescu, Col. Vasile, Col. Eugen Bantea and Col. Ion Cup?a, *Participation of the Romanian Army in the Anti-Hitlerite War* (Bucharest: Military Publishing House, 1966).

Gheorghe, Ion, *Rumäniens Weg zum Satelliten-Staat* (Heilderberg: Kurt Vowinckel Verlag, 1952)-

Ionescu, Ghita, *Communism in Rumania 1944-1962* (Oxford University Press, 1964).